

СТАРА ЦРКВА
ДВА ВЕКА У ЈАГОДИНИ

27-28. новембар 2016. год.

СИМПОСИОН

ДВА ВЕКА СТАРЕ ЦРКВЕ
У ЈАГОДИНИ

The Parish Community in Jagodina
of the Church of Sts Michael and Gabriel

SYMPOSIUM

Two Centuries of the Old Church in Jagodina
November 27-28th, 2016

Collection of Papers

Editors
dr Branislav Cvetković
and
Ninoslav Stanojlović

Editor-in-Chief
Aleksandar Gajić, protopriest
Secretary
Ninoslav Dirak, protodeacon

Jagodina
2017

Црквена општина јагодинска при
храму Светих архангела Михаила и Гаврила

СИМПОСИОН

Два века Старе цркве у Јагодини
27-28. новембар 2016. године

Зборник радова

Уредници
др Бранислав Цветковић
и
Нинослав Станојловић

Главни уредник
Александар Гајић, протојереј
Секретар
Нинослав Дирак, протођакон

Јагодина
2017

С БЛАГОСЛОВОМ
ЕПИСКОПА ШУМАДИЈСКОГ
ГОСПОДИНА ЈОВАНА

Организациони одбор

Његово Преосвештенство Епископ шумадијски Г. Г. Јован
старешина храма Александар Гајић, протојереј
Лазар Илић, протојереј
Радосав Јаћимовић, протојереј
Дејан Ђорђевић, протонамесник
Нинослав Дирак, протођакон
др Бранислав Цветковић, историчар уметности, виши кустос
Нинослав Станојловић, професор историје
мр Дејан Танић, историчар, виши архивист
Душко Ђрбовић, историчар, музејски саветник
Јасмина Трајков, историчар уметности, виши кустос
Александар Милосављевић, историчар
Владимир Орбовић, историчар

Уређивачки одбор

Александар Гајић, протојереј
др Бранислав Цветковић
Нинослав Станојловић

Секретар

Нинослав Дирак, протођакон

Издавање публикације омогућено је захваљујући
Ветеринарском специјалистичком институту Јагодина

САДРЖАЈ

	Уводна реч Његовог Преосвештенства Епископа шумадијског Г. Г. Јована	9
<i>др Предраг Пузовић</i>	Ктиторска делатност Кнеза Милоша Обреновића	13
<i>мр Дејан Танић</i>	Стварање нововековне Србије (1815-1835)	29
<i>др Ана Костић Ђекић</i>	Стара црква Светог архангела Михаила у Јагодини: њена архитектура и место у владарској идеологији кнеза Милоша Обреновића	47
<i>др Бранислав Цветковић</i>	О „античкој“ сполији у храму Светог архангела Михаила у Јагодини	73
<i>Јасмина Трајков</i>	Иконостас цркве Светог архангела Михаила у Јагодини	95
<i>Вук Даутовић МА</i>	Богослужбени предмети из ризнице Старе јагодинске цркве	123
<i>др Бранислав Цветковић</i>	Збирка икона цркве Светог архангела Михаила у Јагодини	151
<i>Душко Грбовић</i>	Грађа из Збирке архивалија Историјског одељења Завичајног музеја у Јагодини о Старој јагодинској цркви Светог архангела Михаила	189
<i>Љубодраг Поповић</i>	Намесништво јагодинско у 19. веку (до 1850)	217
<i>Нинослав Станојловић</i>	Свештеници цркве јагодинске Светог архангела Михаила (1818-1918)	231
<i>Светлана Мишковић</i>	Верска настава у основним школама у Јагодинском округу у првој половини 19. века	259
<i>мр Добривоје Јовановић</i>	Основна школа у манастиру Јошаници	275
<i>Јасмина Трајков</i>	Разгледнице и фотографије са представом цркве Светог архангела Михаила у Јагодини	285
<i>др Бранислав Цветковић</i>	Епиграфски споменици у комплексу цркве Светог архангела Михаила у Јагодини	299
<i>мр Добривоје Јовановић</i>	Јагодински прота Јован Миловић, учесник Кочине крајине	337
<i>Александар Милосављевић Владимир Орбовић</i>	Свештенство Старе цркве у Јагодини између два светска рата	347
	Реч на крају Нинослав Дирак, протођакон	361

ВУК ДАУТОВИЋ МА
историчар уметности
истраживач сарадник
Филозофски факултет
Београд
vukdau@gmail.com

УДК: 726.591(497.11)
271.222(497.11)-523.6

РИЗНИЦА СТАРЕ ЦРКВЕ СВЕТОГ АРХАНЂЕЛА МИХАИЛА У ЈАГОДИНИ

АПСТРАКТ: *Ризница Старе јагодинске цркве, владарске задужбине кнеза Милоша, постепено је формирана током два века. Први забележени инвентари начињени су у деценијама након изградње, док вотивни натписи на потоњим предметима сведоче о пракси сталног приложништва, као одразу побожности верника и култног значаја овог храма. У ризници су сабрани предмети који датирају од последњих деценија XVIII века до прве половине XX века. Разнородна структура и порекло утвари из Старе цркве утицали су на визуелну артикулацију литургијског ритуала, бивајући истовремено сведочанством његовог континуитета у Старој јагодинској цркви током претходна два века.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Стара црква у Јагодини, ризница, богослужбени предмети, црквена уметност, XVIII-XX век

Јагодинска црква коју је кнез Милош Обреновић подигао 1818. године у време када и своју задужбину у Крагујевцу, припада корпусу градских цркава насталих у време његове прве владавине, подигнутих пре танзиматских реформи.¹ Кнез Милош је своје задужбине опремао богослужбеним предметима и утварима, старајући се на тај начин о почетку богослужења у новоизграђеним храмовима. Овај аспект његове владарске ктиторије једнако је важан као и онај који се односи на изградњу саме мреже парохијских цркава и обнављања запуштених манастира.² Новија истраживања указала су на важност ризнице Старе јагодинске цркве и предмета који се у њој налазе.³ Ранији истраживачи су према критеријуму старине и репрезентативности, поједине објекте издвојили као значајне.⁴ Руководећи се идејом да су сви објекти једнако битни, будући да одражавају слику богослужења у прошлости обликујући визуелну стварност верника, разматраћемо укупан корпус сачуваних литургијских предмета и црквених утвари значајних за прошлост Старог јагодинског храма.

1 Р. Марковић, *Задужбине кнеза Милоша*, Просветни преглед LVIII, 3-5, Београд 1942, 121-130; Д. Страњковић, *Кнез Милош према вери и цркви*, Гласник Српске православне цркве 10, Београд 1960, 262-266; Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије 1791-1848*, Београд 1986, 108-126; М. С. Милошевић, *Црква кнеза Милоша у Јагодини – Поводом стопедесетогодишњице – 1818–1968. г.*, Гласник СПЦ 2, 1969, 35-40; Б. Цветковић, „*Стара црква*“ у *Јагодини*, Гласник ДКС 34, 2010, 99-103.

2 В. Даутовић, *Династичка ктиторија и лична побожност Обреновића: даривање цркава богослужбеним предметима и утварима*, у: *Обреновићи у музејским и другим збиркама Србије и Европе*, књ. IV, ур. А. Марушић, А. Боловић, Горњи Милановац 2016, 145-153.

3 Цветковић, „*Стара црква*“ у *Јагодини*, 100-101.

4 Милошевић, *Црква кнеза Милоша у Јагодини*, 37-40.

Неколико година по изградњи, јагодинску Цркву Светог Арханђела Михаила „примјечаниа достојну“, посетио је Јоаким Вујић. Он је тада забележио да црква „унутра са свим потребнима церковнима вешчима јест снабдевена“.⁵ Најстарији за сада познати свеобухватни попис имања и Цркве храма Светог Арханђела у Јагодини настао је по наређењу кнеза Милоша 1836. године, када су најпре пописивана манастирска а потом и црквена имања, ради тачног вођења црквених рачуна и постављања црквених татора.⁶ Попис бележи да је цркву „Светог Аранђела са пространом портом, на западу јагодинске вароши ка црвеном брегу начинио Господар Милош на почетку своје владавине“. Протопрезвитер темнићки Стојан Милићевић забележио је непуне две деценије након изградње цркве да је била „у стању слабом“.⁷ Попис „утвари црковне“ који затим следи наводи најпре „Престол лепо обучен“, на коме се налазио велики сребрни престони крст и један крст од сребра позлаћен, који нису сачувани, те два чирака за свеће од белог плеха.⁸ Проскомидија је била затворена завесом од „басме“ и осветљена свећом у месинганом чираку, у њој су се налазили путир, дискос, звездаца, копље и топлота од сребра,⁹ по среди једелимично сачувани комплет за свету евхаристију из ризнице Старе цркве, начињен крајем XVIII века. Уз овај репрезентативни комплет за евхаристију ишао је припадајући такум (прибор или комплетна опрема) „покроваца од свиле са ширитима од срме“,¹⁰ односно аер и дарци. Поред празничног комплета, црква је поседовала и „путир са свим такумом од калаја“, уз који је ишао и „такум покроваца од липиске басме“,¹¹ намењених редовном циклусу богослужења, као и један дарак од селамије са златним ширитом.¹² Храм је поседовао сребрну кадионицу, као и две кадионице начињене од плеха. Наведени су и петохлебница од „жуте дупле тенеће“, бакарна цезва за загревање воде и купељ од бакра, две рипиде и четири чирака за свеће.¹³ Храм је поседовао драгоцене сребрне предмете, крстове, комплетан прибор за евхаристију, те кадионицу уз пратеће текстилије намењене богослужењима за Велике празнике, те оним којима присуствује ктитор. У осталом циклусу богослужења употребљавани су сасуди од калаја и плеха, као и мање драгоцене одежде, указујући на развијену свест и потребу за артифицирањем литургијског ритуала, који је другачији карактер имао

---

5 Ј. Вујић, *Путешествије по Србији, књига прва*, Београд 1901, 126.

6 Н. Ђокић, О. Думић, *Српска Православна Црква у Јагодинском округу 1836. године (по подацима три пописа из 1836. године)*, Корени IV, Јагодина 2006, 141-168; (Списак Цркви налазећих се у Окружју јагодинском и описаније сваке цркве понаособ у целости њеном состојанију, од 13 октомвриа 1836. у Јагодини.)

7 *Нав. дело*, 144.

8 *Исто*.

9 *Исто*.

10 *Нав. дело*, 145.

11 *Нав. дело*, 145.

12 *Исто*.

13 *Нав. дело*, 144-145.

током највећих хришћанских празника него током преостале литургијске године. Употребом драгоцених и другачије обликованих предмета вршен је утицај на вернике обликујући њихову рецепцију празничне литургијске године.

Попис из 1836. године је важан извор за реконструкцију првобитног ентеријера овог храма. На његовом иконостасу налазило се девет калајних кандила, као и једно сребрно изнад царских двери. У наосу су биле „просте“ певнице са стасидијама, као и један налоњ. Црква је осветљавана са два полијелеја, једним великим и једним мањим, уз два велика гвоздена чирака и две „велике свеће моловане.“¹⁴ Поменуће „свеће моловане“ извесно су зидани свећњаци који се као постројења јављају у црквеном ентеријеру од времена Пећке патријаршије, у виду камене пластике.¹⁵ Доцније се овај тип озиданог свећњака у форми краћег стуба, који је осликаван и декорисан, среће у бројним црквама током XIX века у доле храма испред царских двери иконостаса.¹⁶ Штури описи и набрајање, уз понеку опаску о квалитету мобилијара, наводе нас на закључак да је начин визуелне артикулације унутрашњег простора јагодинске цркве био формулисан у складу са ширим токовима балканске црквене визуелне културе на преласку између XVIII и XIX века.

О изгледу свештеника који су вршили богослужење и њиховим одежама драгоцене податке пружа попис „одејанија црквоног“. Наведен је најпре комплет „одејанија златоткат“, затим две половне одежде и два пара наруквица од „липиске басме“, као и једна половна златоткана одежа са половним паром свилених наруквица. Попису су придодати још једна стара одежа од „липиске басме“, као и два стихара од басме и један полован од „памукатлаза“. Такође важан део ношње тога времена који су редовно користили и свештеници а налази се у инвентару је „појасак са павтама сребрним“ и један „појасак нов од липиске басме“. Храм је поседовао још и два ђаконска орара, као и седам стихара за ђаке од белог платна и петнаест пешкира.¹⁷ Наведени ђачки стихари указују на праксу учешћа свећносаца и рипидоносоца из редова јагодинских ученика у богослужењима Старе цркве током тридесетих година XIX века, готово три деценије пре него што је митрополит Михаило њихову улогу и начин понашања организовао и одредио у својој Ручној свештеничкој књизи.¹⁸

Попис Старе цркве уједно је и њен драгоцени опис; поменута тканина идентификована као „липијска басма“ или „басма“, од које су израђене

¹⁴ Нав. дело, 145.

¹⁵ М. Чанак Медић, *Неки примерци црквеног каменог намештаја, амвонских плоча и прозорских транзена*, Зборник Народног музеја IX-X, Београд 1979, 534-536.

¹⁶ Уп. В. Даутовић, *Црква Свете Тројице у Мокрању*, у: ур. Н. Макуљевић, *Сакрална топографија Неготинске Крајине*, Музеј Крајине, Неготин 2012, 133.

¹⁷ Ђокић, Думић, *Српска Православна Црква*, 145.

¹⁸ В. Даутовић, *Богослужбени предмети из ризнице Саборне цркве у Неготину*, Саопштења XLVIII, Београд 2016, 204.

богослужбене одежде, дарци и аери, као и завеса на проскомидији, османског је порекла. Као врста тканине *басма* припада типу шареног памучног платна, названог још „чит“ од „читајка“, те „китајка“ или „циц“ од кога су израђиване женске хаљине, штампане различитим декоративним оријенталним мотивима, откуда и назив басма – одштампано (тур.).¹⁹ Ова врста декоративних свилених и свилено-памучних шарених тканина израђивана је углавном у Халепу, штампом или утканом шаром, одакле су потом доношене на простор Балкана. Њихова употреба била је везана махом за израду женске одеће попут антерија, шалвара, милтана и џемадана, претежно у имућној градској средини.²⁰ Употреба шарених оријенталних тканина литургијском ритуалу давала је више османски визуелни карактер, који је формулисан заједничким културним моделом који су делили балкански хришћани са другим народима у пространом Османском царству.²¹ Услед малог броја очуваних црквених тканина из прве половине XIX века, ови драгоцене подаци говоре и о вези културе одевања у градовима која се одражавала на праксу израде црквених литургијских одежди и других текстилија. Посредством наведених података може се претпоставити да се и у другим градским црквама величајност црквеног ритуала исказивала сходно припадности османском културном кругу употребом богатих источњачких тканина, што је био случај и у другим деловима Балкана.²²

Попис богослужбених књига наводи да је црква поседовала једно јеванђеље и Апостол на велико коло, старији служабник и велики требник, посни триод, пентакостар, два октоиха и два празнична минеја, као и минеје за сваки месец у години, старији псалтир и следовни псалтир, ирмологију, затим благопотребно прошеније, ново молебно пејаније, пасхамију, часловац, Спиридоново правило и житије Светог Јована.²³

У цркви се данас чувају два јеванђеља из прве половине XIX века. Прво, старије, пресвучено је бордо сомотом, углови су ојачани месингом, док је на предњу корицу аплициран једноставан месингани крст. Јеванђеље је штампано у Москви, децембра месеца 1809. године. Натписи на унутрашњој корици указују да је наново повезано и укоричено 1965. године. Почеци и иницијали Јеванђеља, као и картуши који окружују зачала, формулисани су у складу са декоративним орнаменталним репертоаром позног рококоа. Свако

19 A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1957, 79.

20 J. Бјелединовић, *Народне ношње у XIX и XX веку*, Србија и суседне земље, Етнографски музеј, Београд 2013, 297; 353; 380; 407; 425; М. Менковић, *Грађанска ношња Срба у Призрену у XIX и првој половини XX века*, Музејске колекције као извор за истраживање културе одевања, Етнографски музеј, Београд 2013, 180.

21 Н. Макуљевић, *Визуелна култура и приватни идентитет православних хришћана у 18. веку*, у: *Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба*, ур. А. Фотић, Београд 2005, 72-97.

22 A. Ballian (ed.), *Relics of the past, Treasures of the Greek Orthodox Church and the Population Exchange The Benaki Museum Collections*, Benaki museum Athens – Milan 2011, 108-115.

23 Ђокић, Думић, *Српска Православна Црква*, 145.

поглавље Јеванђеља уобичајено започиње графичким листом који приказује његовог аутора. Ове графике настале су, међутим, крајем XVIII века, апостол Матеј приказан је у ентеријеру док седи и пише са његовим атрибутом, анђелом. Сцена је смештена у рам начињен богатим рокајним орнаменталним преплетом. Уз доњу маргину је натпис: „гр. ученикъ Иванъ Максимовъ 1790 год.“ (слика 1), представе јеванђелиста Марка и Луке, уобличене на сличан начин, док се натпис понавља испод представе јеванђелисте Јована, са годином 1789. као временом израде бакрореза. Графички листови ученика, који су се нашли у Јеванђељу штампаном деценију касније, показују начин обликовања једноставнијих богослужбених књига, простих окова, које су стизале у српске цркве почетком XIX века, графички опремљене према принципу по коме су била обликована већа и вреднија јеванђеља.

1. Јеванђеље штампано 1809. године у Москви (лево); Свети Јеванђелист Матеј (десно), бакрорезна представа графичког ученика Ивана Максимова, 1790. година.

Друго престоно јеванђеље штампано је у Кијевско-печерској лаври 1848. године. Корице су пресвучене вишњевим брукатом, на предњој је у средишту аплициран осмоугаони картуш са сценом Васкрсења Христовог као Силаска у Ад, сигниран „αναβτασις του Χριστου“.²⁴ Христос је приказан у

24 Писано је катаревусом, без правописних грешака, употребљене су лигатуре: ст, лигатурно у, т + лигатурно у. Захваљујем се класичном филологу господину Жарку Вељковићу, на преводу овог као и наредних грчких натписа, као и на великом стрпљењу и посвећености коју је показао при раду на ишчитавању овог материјала.

светлосној мандорли како стоји на разломљеним адским вратницама изводећи праоца и прамајку, држећи их за руке, док су у позадини представљени праведници. У угловима су представе јеванђелиста, који седе за пултовима (слика 2). Корице су ојачане трима копчачама са обе стране, повезане ланцима у неколико редова преко хрбта. Јеванђеље се затвара масивном барокно орнаментисаном копчом. На задњој корици су у угловима округле стопе за постављање на часну трпезу, док је у средишту осмострани медаљон са представом Распећа Христовог са Богородицом и Јованом Богословом (слика 3).²⁵

2. Престоно Јеванђеље јагодинске цркве, штампано у Киевско-Печерској лаври 1848 год; на предњој корици „Силазак у Ад“; у угловима представе Јеванђелиста. (лево)

3. Распеће Христово са Богородицом и Јованом Богословом, детаљ задње корице Јеванђеља. (десно)

Сребрни оков овог јеванђеља настао је у некој од источнотракијских радионица у Османском царству. На то указују, поред старог иконографског типа, сцене Васкрсења као и Силаска у Ад и неколико сродних јеванђеља која готово у потпуности припадају истој типологији уз опаску да су дела вештијих и бољих мајстора. Прво из ове групе је јеванђеље зидарског еснафа из Једрена, поклоњено Цркви Свете Параскеве, метохи Цркве Светог Гроба у Једрену, које се чува у Бенаки музеју, друго је из Манастира Светог Стефана на Метеорима.²⁶ Треће јеванђеље потиче из бугарске Цркве Свете Тројице у Русама.²⁷ На бројним оковима балканских јеванђеља, према византијском обрасцу, сцена Васкрсења формулисана је као Силазак у Ад,²⁸ док се форма

25 Величине је 43 x 27,5 cm, ширина хрпта је 7 cm; картуш са представом Силаска у Ад: 19 x 15 cm.

26 D. Fotopoulos, A. Delivorias, *Greece at the Benaki museum*, Athens 1997, 382; Ballian, *Relics of the past*, 66-67.

27 Д. Друмев, *Златарско изкуство*, Софија 1976, 101-103.

28 Е. Генова, *Црквоните приложни изкуства от XV-XIX век в България*, Софија 2004, 89-93; 107-111.

композиције, као и декоративног картуша који се јавља на јагодинском јеванђељу, уз претходно поменуте може уже повезати са утицајем који су на њихово обликовање могли имати окупи јеванђеља настајалих у Трансилванији током XVII века.²⁹

Јеванђеље је изнова укоричио и обновио јагодински трговац Драгутин Којадиновић крајем Другог светског рата, о Ускрсу 1944. године, о чему је оставио дирљив запис у унутрашњости, као сведочанство личне побожности али и појединачан мотив црквене ктиторије јагодинског грађанства.³⁰

Старији примерци антиминос јагодинске Цркве Светог Арханђела нису сачувани, али се у њеној ризници чувао антиминос из XVIII века. Њега је 1916. године у јагодинској цркви оставио војни свештеник Јован Липовац родом из Задра, потоњи митрополит црногорско-приморски, који је за потребе православних војника у аустроугарској војсци на њему служио Свету литургију. Антиминос је штампан у Бечу 1743. године за српског патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенту. Освећење овог антиминоса извршио је темишварски епископ Мојсеј Путник, 1779. године, при Цркви Светог Георгија у селу Немету (слика 4).³¹ Аутор предлошка овог антиминоса није познат, на њему је представљена уобичајена сцена полагања тела Христовог у гроб, којој присуствују два анђела са високо издигнутим рипидама.

---

29 Ballian, *Relics of the past*, 66.

30 „Обнављамо ово свето Јеванђеље за покој душе мога сина Животија Којадиновића ваздухопловног наредника који погину 8. априла 1941. год. над Кајмакчаланом за спас Отаџбине, а у спомен на тешке дане када се на српски народ спустио злокобни мач непријатељске освете и братске неслоге и када је вера у Тебе Господе била једини извор наде и љубави, бележим ове ретке у Св. Јеванђеље да нам буду заговорник пред Свевишњим. Вера, љубав и нада најлепши су украс једног хришћанина. Моћи разумети волети и праштати особине су Божје које је дао и човеку, али је мали број људи у наше време, које те три особине имају. Докле год људи не буду увидели ништавност онога чему сујета и таштина људска придају важности, не може бити мира међу људима. За путовању кроз живот људи морају узети св. Јеванђеље, јер сваки други пут у ствари је странпутица. Вера у Божји промисао учиниће да стрпљиво чекамо правду, коју ће свако по заслуги добити. Ускрс 1944. Јагодина. Драгутин Којадиновић трговац.“

31 Милошевић, *Црква кнеза Милоша у Јагодини*, 37-38.

4. Антиминс патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте из ризнице јагодинске цркве, освештан од стране епископа Мојсеја Путника 1779. године.

У угловима су приказани јеванђелисти у виду њихових симболичких персонификација.³² У позадини главне сцене, на овом антиминсу јавља се симболички приказ Васкрсења Христовог у виду ограђеног врта са кипарисима и маслинама у чијем средишту је празан гроб, док на каменој гробној плочи седи анђео.³³ Иконографски антиминс је формулисан под утицајем јерусалимских штампаних предлогака, доношених из Свете земље.³⁴

Дарохранилица из Старе јагодинске црквенастала је у другој половини XIX века и припада распрострањеном типу који је у српској цркви био широко прихваћен у наведеном периоду.³⁵ Реч је о дарохранилници од дрвета, чије је подножје у форми кутије са фиоком, над којим је Распеће Христово, фланкирано овалним медаљонима на којима су представљени са обе стране у алтернацији Богородица и Свети Јован Богослов у чину

32 Д. Давидов, *Српска графика XVIII века*, Београд 2006, 341-342 (сл, 187-188); Б. Цинцар Костић, *Домаћи антиминси у збирци Музеја Српске православне цркве XVI-XXI века*, у: Светлост од светлости, хришћански сакрални предмети у музејима и збиркама Србије, Зборник са стручног скупа посвећеног јубилеју Миланског едикта 313-2013, Београд 2014, 154; 163; 168.

33 Давидов, *Српска графика XVIII века*, 342.

34 В. Хан, *Значај палестинских еулогија и литургијских предмета за новију уметност код Срба (XVII-XVIII столеће)*, Зборник Музеја примењене уметности V, Београд 1959, 57.

35 В. Даутовић, *Богослужбени предмети у црквеним ризницама врањске епархије*, Лесковачки зборник XLIX, Лесковац 2009, 395-397.

жаловања. На дрвеној кутији је са предње стране приказан Исус Христос који благосиља Часне дарове (слика 5), док сцена на другој страни приказује Недреmano око.³⁶ Исте композиције налазе се на дарохранилници Саборне цркве у Београду коју је осликао Димитрије Аврамовић.³⁷ Одабране представе наглашавају најпре јеванђеоско установљење евхаристије, а потом и њен жртвени карактер, водећи порекло из барокне амблематике православног света која уводи у сликарство алегоричке представе евхаристије замењујући њима традиционалну представу Причешћа апостола.³⁸ Сликани програм одговара функцији овог богослужбеног предмета намењеног чувању Часних дарова, али и упутству из Служабника по коме је кивот у коме су похрањени морао да буде покривен, имана себи крст и са „Божественим тајнама“ стоји на Часној трпези.³⁹

5. Дарохранилница Старе јагодинске цркве, друга половина XIX века.

36 Дарохранилница је висока 110 cm, величина базе 47 x 22 cm, хоризонтални крак распећа 24 cm.

37 Б. Вујовић, *Саборна црква у Београду*, Београд 1996, 111-113.

38 М. Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, Нови Сад 1996, 321-322; 386-397.

39 Н. Макуљевић, *Црква Светог архангела Гаврила у Великом Градишту*, Велико Градиште 2006, 76.

Првобитни сребром оковани и позлаћени крстови из времена изградње цркве нису сачувани у ризници.⁴⁰ Три крста која се данас у њој налазе припадају типу воденичарских крстова са стопом, који су употребљавани у свим видовима богослужења и приликом вршења Светих тајни. Сва три припадају типу крста са ливеним оковом, израђиваним претежно током друге половине XIX века (слика 6). Овај тип крста, једноставне резбе и окова обликованог од различитих ливених делова, израђивале су претежно локалне занатлије, те су били доступни ширем слоју приложника.⁴¹

Први крст чије је Распеће Христово готово нестало, дарован је, према натпису, 1857. године: „приложн елка синъ своѣе п: рнста за споменъ 1857 годнѣ“. Стопа је декорисана биљним мотивима, дршка је у форми ливеног балустра, док је раван оков крста украшен ливеним флоралним декоративним елементима који су радијално распоређени око њега.⁴²

6. Крстови из ризнице Старе цркве: крст приложен 1857. године (лево), крст из друге половине XIX века (средина), крст приложен 1933. године (десно).

Други крст плитко је резан, на првој страни приказано је Крштење Христово, у хоризонталним крацима су јеванђелисти, док су у вертикалној оси приказани пророци. На другој страни је Распеће Христово, док се у крацима понављају

40 Ђокић, Думић, *Српска православна црква*, 144.

41 Д. Миловановић, *Крстови. Типологија и историјско стилски развој збирке крстова Музеја примењене уметности из Београда*, Београд 1993, 172; Даутовић, *Богослужбени предмети у црквеним ризницама врањске епархије*, 402-403; М. Брмболић, *Крстови из ризнице манастира Хиландара*, Београд 2016, 94-95.

42 Висине је 22 cm, ширине хоризонталног крака 12cm, пречник стопе 10 cm.

представе јеванђелиста и пророка. Оков је обликован слично као претходни, док је стопа јасније профилисана и покривена гравираним вегетабилном орнаментиком.⁴³ Трећи крст настао је у првој четвртини XX века. Дрворез приказује Распеће Христово, док је никловани метални оков састављен од ливених декоративних елемената који следе старију форму овог типа крстова, континуирано израђиваних у локалним мајсторским радионицама готово до Другог светског рата. На његовој стопи је приложнички натпис који гласи: „Старој цркви Јагодинској за здравље своје деце прилаже Наста и Момчило М. Марковић трг. из Јагодине 1931 г.“⁴⁴

Опис проскомидије из 1836. године помиње путир, дискос, звездицу, копље и теплоту од сребра.⁴⁵ Најстарији предмети намењени литургијској служби и светој евхаристији, старији су неколико деценија од јагодинског Храма Светог арханђела Михаила. Путир, дискос и звездица потичу, према ктиторским натписима, из последњих деценија XVIII века и израђени су у некој од врских левантских златарских радионица. Кнез Милош Обреновић опремао је своје задужбине и богослужбеним предметима; ови објекти свакако својом репрезентативношћу одговарају предметима владарске ктиторије, оно што је, међутим, непознато јесте начин њихове аквизиције. У том смислу ваља напоменути да су различити објекти ове врсте одувек били предмет залагања или продаје у оквиру црквене али и другачијих врста трговине. Познат је, међутим, и пример из архивске грађе да је кнез Милош спровео истрагу и нашао у округу чачанском украдени сребрни путир вративши га потом у парохијску римокатоличку цркву у Варешу на простору Босне, што је говорило и о његовом личном односу према отуђеним црквеним објектима.⁴⁶

Може се претпоставити да је путир јагодинске цркве богослужбени предмет који је у литургијској употреби од времена њеног оснивања (слика 7). Он је израђен од масивног сребра и делимично позлаћен.⁴⁷ Састоји се од полиране сребрне чаше чија је унутрашњост, као и спољна широка бордура уз ивицу, позлаћена. Чаша је затим уметнута у позлаћено гнездо декорисано вегетабилним преплетом акантуса и палмета, „С“ волутама, шкољкама и крилатим фигурама херувима. На појединим деловима фриза на гнезду чаше без јасног редоследа налази се натпис: „*Κυρα (του) Σινα / μνησθητι / και (?) σθηθου / κουτου?ου / (?) σου???*“ (Света Богородицо синајска / сети (ме) се / и (?) стани (уз мене на Страшном суду) / ? / ?).⁴⁸ Чаша и база су спојене лоптастим сребрним нодусом са позлаћеном декоративном траком по средини. Стопа је левкаста, доња ивица је декорисана фолијажном орнаментиком, волутама и шкољкама, који су позлатом истакнути у односу на мат пунктирану сребрну

43 Висине је 24 cm, ширине хоризонталног крака 9 cm, пречник стопе 9 cm.

44 Висине је 27,5 cm, ширине хоризонталног крака 11,5cm, пречник стопе 9 cm.

45 Ђокић, Думић, *Српска православна црква*, 145.

46 Даутовић, *Династичка ктиторија и лична побожност Обреновића*, 153.

47 Висина путира је 26cm, пречник чаше износи 10,5 cm, док је пречник стопе 16,5 cm.

48 Писано је катаревусом са једним димотичким обликом (Ж. Вељковић).

7. Путир у литургијској употреби од оснивања јагодинске цркве Светог Арханђела, пореклом из манастира Светог Атанасија, израђен 1789. године.

8. Детаљ путира, декорација на стопи и део натписа са годином израде (лево), орнамент на гнезду чаше и представа Херувима (десно).

позадину. Левкасти део стопе од базе ка нодусу шкољкасто је сегментиран у алтернацији сребрних мат равних пунктираних и удубљених глатко полираних позлаћених површина. Доња ивица завршена је фризом акантуса испод кога је гравирани приложнички натпис чије могуће пуно читање гласи: „Το ιερον και σεβασμιον ποτηριον, το αφ' ιερωσυνη Κυρα (του) Σινα, η γυρο (του) Θανα Σινα, εισ την αγια(ν) μονην του Αγιου Αθανασιου εκ της αυτης χωρας καλουμενη[ς] Κοτζιαρ εν ετει 1789 σε[π]τεμβρ(ι)ου 20.“ (Свети и часни путир, (поклон) из капеле Свете Богородице синајске, на месту (примања) Закона на Синају, (а послат) у манастирску лавру Светог Атанасија, (-?) у крају по имену Каџар⁴⁹ (где се манастир) и (налази), године 1789, 20. септембра.).⁵⁰

Путир дарован Манастиру Светог Атанасија 1789. године рад је веома вештог златара чију радионицу треба тражити ближе Медитерану. Звонаста чаша као и стопа путира која је округла, без трагова често репродукованог готскоглобијалног типа стопе, праћени су орнаментиком која нема оријентално османских декоративних елемената честих у балканском златарству тог периода.⁵¹ Наведено чини овај путир тешко упоредивим са неким од сродних причесних чаша грчких мајстора из дате епохе.⁵² Класицистички обликована форма путира наглашена је дихроматским контрастом пунктираног мат сребра и блиставе позлате. Декоративни репертоар ослања се на ренесансно-маниристичку орнаментуку, цитирајући правилно преплетене форме акантусовог листа, симетричних волута и отворених шкољки (слика 8).⁵³ Једини фигурални елемент јавља се на чаши путира у виду двокрилих

49 Месту које је у натпису поменуто етимолошки су најближа два места по имену Каџар(ос): 1) Каџар(ос) близу Старе Месине, а код данашње Месине у Месенији на Пелопонезу, који је некад био Коџарис, односно Коџјарис (ΚΩΤΣΙΑΡΗΣ - ΚΟΤΣΑΡΗΣ, Στο έγγραφο του 1830 γράφεται ως Κότσαρης. – Στα Μητρώα Αρρένων από το 1837 μέχρι το 1920 δεν υπάρχει τέτοιο επώνυμο. – Στο Δημοτολόγιο του 1916 γράφεται Κώτσαρης, το 1924 Κότσαρης, το 1932 Κώτσαρης, το 1935 Κότσαρης. – Στα Μητρώα Αρρένων από το 1938 αναφέρεται ως Κώτσαρης και ως Κότσαρης. – Στα βιβλία της Εκκλησίας γράφεται Κότσαρης το έτος 1932 και Κώτσαρης το 1938.) [http://vlasisarfarablogspot.blogspot.com.es/2012/10/h.html], приступљено 01.11.2016. 2) Каџар(ос) између Амалијаде и Пиргоса у Елиди на Пелопонезу, које се вероватно звало истим старим именима као и горепоменути Каџар(ос). Будући да се поред овог другог Каџар(ос) налази манастир Светог Атанасија, близу Амπελοкам(ос)а код Амалијаде, можемо закључити да се овде ради о овом другом Каџар(ос)у, у Елиди, а све то у нади да не грешимо у убикацији и препознавању самог манастира (Ж. Вељковић).

50 Писано је катаревусом, писар замењује грчке и-гласове и е-слова па тако пише нпр. ХС уместо ЕИС, ЕТИ уместо ЕТЕИ, или КЕ уместо КАИ, итд. (Ж. Вељковић). Предложено могуће читање овог натписа сматрамо потпунијим и јаснијим него што је то био случај код претходног, који у целости наводимо: „Овај свети и часни путир поклонила је Кираца, сина Геортоналана светој обитељи, светог Атанасија, из истог места које се зове Киџари, године 1879. месеца септембра 20. дана.“, превод проф. Јована Човића, наставника латинског језика гимназије у Јагодини, према: Милошевић, Црква кнеза Милоша у Јагодини, 38.

51 Друмев, *Златарско изкуство*, 60-77.

52 Ballian, *Relics of the past*, 68-69; 92-93; 118-119; 128-129; 134-135.

53 Уп. О. Jones, *The grammar of ornament*, London 1856, Chapter VII, Plates 74-82.

херувима, чије је присуство на путирима готово неизоставно и једина веза са поменутиим рецентним литургијским сасудима. Представљање херувима визуелизује теолошко-догматска схватања по којима су бестелесне анђеоске силе присутне у току литургијског чина.⁵⁴ Минуциозно обликовани путир пре је могао настати у некој од медитеранских радионица чији мајстори су били у трговачком контакту са Италијом, а пре свега Венецијом као једним од значајних златарских извозних центара, него у ширем балканско-грчком залеђу или самом Цариграду, што донекле потврђује и могућа интерпретација приложничког натписа.

Дискос који се у јагодинској цркви налази у комплету са путиром направљен је према натпису деценију касније, по наруџби извесног црквеног татора кир Костантис Макриса (слика 9). Израђен је од позлаћеног сребра, у форми плитког тањира издигнуте ивице прекинуте уз доњи руб, како би се агнец са частицама могао несметано сипати у путир.⁵⁵ У централном делу, граверски прецизно изведена је сцена Поклоњење Агнецу (*Мелисмос*). У средишту је приказан Христос као дете које лежи у путиру, коме прилазе поклањајући се два анђела, док је у врху композиције голуб Светог Духа. Овај вид представљања Спаситеља као жртве у форми минијатурног тела Христа-Агнеца у путиру, присутан је код православних балканских народа као и код Руса током XVII и XVIII века.⁵⁶ Надовезујући се на старију византијску традицију, *Мелисмос* јечесто приказивана тема на дискосима, повезано са њиховом литургијском функцијом као сасуда на који се поставља агнец са частицама извађеним из просфора.⁵⁷ Представа на дискосу визуелно повезује његову улогу са стиховима из чина проскомидије (Исаија 53: 7-8.), а потом и непосредним ломљењем Светог Агнеца на литургији: „Ломи се и раздробљује се Јагње Божје, Које се ломи а не разделяје, Које се увек једе и никад не нестаје, но Које освећује оне који се причешћују.“⁵⁸ Голуб Светог Духа, приказан у врху композиције, у вези је са молитвом епиклезе наглашавајући најбитнији моменат богослужења и подвлачећи разлику у литургијској пракси источног у односу на западно богослужење.⁵⁹ Дуж обода дискаса гравирани су стихови молитве пред свето причешће Светог Симеона Метафраста: „Μελλον φαγειν, ανθρωπε, σωμα Θεοτου φοβω προσελθε, μη φλεγης πυρ τυχανη“.⁶⁰ Ова молитва гласи: (хотѧ ѧстн, человѣче, тѣло влѣне, стрѧхоуѣ прнствпнѧ, да не ѡпалишнсѧ: ѡгнь бо ѣсть) „Човече, желећи да једеш Тело Господње, приступи са страхом, да се не опечеш, јер је огањ“.⁶¹ Гравирани текст молитве Светог Симеона

54 V. Dautović, *Liturgical vessels from XIX century Serbian Orthodox churches: pictorial symbolic decoration of Eucharistic chalices*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 42, Нови Сад 2014, 178-179.

55 Пречник дискаса износи 18,5 cm.

56 Љ. Стошић, *Српска уметност 1690–1740*, Београд 2006, 162.

57 Генова, *Црквоните приложни изкуства от XV-XIX век в Бѣлгария*, 127-129.

58 Ј. Поповић, *Божанствене литургије*, Београд 1978, 4; 55.

59 Тимотијевић, *Српско барокно сликарство*, 388-389.

60 Писано је византијским грчким без грешака (Ж. Вељковић).

61 *Молитвено правило пред Свето причешће*, Библиотека: Свете тајне, књ. 4, ур. Т. Новаковић, Београд 2004, 31.

9. Дискос изведен по наруџби кир
Константис Макриси, сребро са
позлатом, 1790. година.

Μεταφραста описује суштину евхаристије поредећи је са огњем и ватром, што је честа метафора у списима Светих Отаца и литургијским текстовима. Старија учења Отаца источне цркве наглашавала суважност огња који пшеницу, од које је направљена просфора, оживљава приликом печења хлеба, попут слике васкрсавања одуховљеног тела. Μεταφραστοви стихови наглашавају моћ причесне твари која попут огња уништава извор греха у човеку а не оног који је сагрешио, доводећи огањ у везу са невидљивом суштином причесног хлеба.⁶² Сценом Поклоњења Агнецу (*Μελισμος*) и текстом Μεταφραστοве молитве као вербално-визуелним средствима исказана су заједно сложена догматска схватања која се тичу причесне твари којој је дискос као богослужбени предмет намењен.

На полеђини је гравирани приложнички натпис који обавештава о времену настанка дискаса и поручиоцу који гласи: „+ Το ιερων δισκοποτηρον, αστερα, λαβιδα, και λο(υ)χη, και ζεσι εγιναν παρα του τιμωτατου επιτροπου κυρ-Κωσταντη Μακρη, εις χωριον καλουμενον Κωτσιαρη, εν ετει 1790.“ (*Овај свети дискос са нутиром (дисконутир), звездицу, кашичицу, копље, теплоту дао је*

62 А. Ю. Братухин, *Образ огня в описании Евхаристии у Климента Александрийского*, Вестник Пермского университета, Российская и зарубежная филология, Вып. 4, Пермь 2013, 151-158.

да се начини високопоштовани татор господин Костантис Макрис у селу по имену Кацар 1790. године.) (слика 10).⁶³

Звезда за дискос, поменућа у приложничком натпису на његовој полеђини, такође је начињена од сребра и потом позлаћена (слика 11). Састоји се од две укрштене широке сребрне траке са овалним медаљоном у њиховом пресеку. На њему је представљен Исус Христос на царском престолу док благосиља и држи отворено Јеванђеље (слика 12). Бочне траке садрже медаљоне оивичене ловором у којима су међу облацима приказани симболички атрибути јеванђелиста: анђео-човек, крилати лав, крилато теле и орао (слика 13).⁶⁴ Округли медаљони златарски су вешто изведени, те формом подсећају на класичну римску уметност минијатура попут гема које су биле омиљене и у византијском свету.⁶⁵ Централна представа Христа Сведржитеља као Цара Славе конотира његов Други долазак. Сходно томе он је приказан како седи након победе на раскошном престолу барокних волуминозних форми, са ногама постављеним на сталак (*suppedaneum*), древни царски атрибут. Представа Христа Цара над Царевима од XV века иконографски је разуђивана тема која свој нарочит процват доживљава на балканском простору у различитим видовима током XVI века.⁶⁶ Апокалиптични карактер виђења Славе Божијег величанства из Откривења Јовановог потврђују крилата бића са лицима лава, телета, човека и орла, у бочним медаљонима, која под престолом небеског цара непрестано узносе славу (Отк. IV, 2-3 и 7-8).⁶⁷ Уједно, као симболичке персонификације, бочни медаљони означавају јеванђелисте који су потврда Христовог родослова, почев од Јесеја у функцији истицања његове духовне и световне власти, архијереја по реду Мелхиседекову и цара.⁶⁸

---

63 Писано је катаревусом, док су лично име и назив места писани димотиком; писар је мешао грчке и-гласове и е-слова па тако пише нпр. ХС уместо ЕИС, ЕТИ уместо ЕТЕИ, или КЕ уместо КАИ итд. Текст је дат исправним правописом ради јасног разумевања (Ж. Вељковић); Наводимо у целости и раније публиковани превод: „Овај свети дискос, звезду и кашичицу, коплје и теплоту направио је поштовани мајстор татор кир Костантин Макри, из села које се зове Кицари; године 1790.“, према Ј. Човићу, у: Милошевић, *Црква кнеза Милоша у Јагодини*, 38.

64 Висине је 6 cm, распон лукова при дну износи 11cm, медаљон у темену је величине 6 x 6,5 cm.

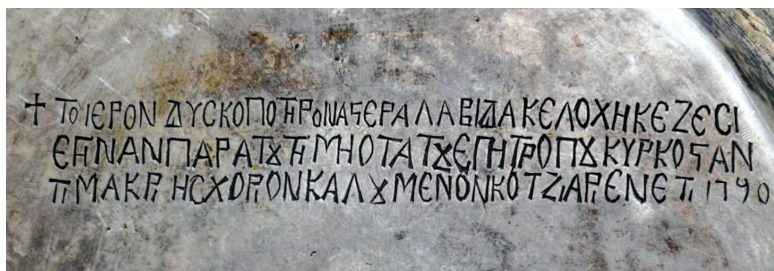
65 Уп. [<http://www.khm.at/objektdb/detail/59118/>], приступљено 01. 03. 2017.

66 Стошић, *Српска уметност 1690–1740*, 148.

67 *Нови завет, Јованово откривење – апокалипса*, Е. Чарнић (превод), Београд 1992.

68 Стошић, *Српска уметност 1690–1740*, 171.

10. Приложнички натпис на полеђини диска.

11. Звездица кир Константис
Макриса, сребро са позлатом,
1790. година.

12. Исус Христос Сведржитељ као
Цар Славе, представа у медаљону,
деталј звездице.

13. Симболичке персонификације Јеванђелиста: орао, крилато теле, крилати лав и анђео – човек, детаљи звездице.

Декорација диска и звезде, повезаних литургијском функцијом, исказују заједно сложене идеје посредством изабраних сцена, сумирајући евхаристијску тематику Христове жртве кроз представу поклоњења Агнецу (Мелисмос) на дискусу, да би потом били упућени на њен коначан есхатолошки смисао преставом Христа као Цара Славе. Програм украшавања богослужбених предмета, који на малој површини сумирају велика учења цркве, почива на истим идејним, теолошким и симболичким премисама као и циклуси фреско сликарства и сложени програми иконостаса.

У Цркви Светог арханђела у Јагодини сачувана је само једна причесна кашика из друге половине XIX века. Ложица за свето причешће, дарована 1879. године, израђена је од сребра. Кашика је више округла, док је на крају равне издужене дршке попречан крак који тако на њеном крају формира мали крст (слика 14). На полеђини је гравирани приложнички натпис који гласи: „прло: ана ман: с: храмѣ с: драп: ѿ ѿгод: 1879 г.“.

Инвентаром из 1836. године пописана је једна петохлебница од „жуте дупле тенеће“,⁶⁹ која је по свему судећи делимично сачувана до данас (слика 15).

14. Ложица за причешће, приложена цркви Светог Арханђела у Јагодини 1879. године.

15. Петохлебница, прва половина XIX века.

⁶⁹ Ђокић, Думић, *Српска православна црква*, 144.

Састоји се од таса са издигнутом ажурираном металном ивицом, чија је површина украшена гравираним концентричним круговима. На тасу су крстообразно распоређени држачи за чаше, свећњак и тањир, међутим, сачуване су само две цилиндричне ажуриране чаше покривене поклопцем са крстом на врху. Тас је постављен на тордирани стуб, који је усађен на полулоптасту стопу.⁷⁰ Дарохранилница је била посребрена, али се овај слој готово у потпуности скинуо. Изведена је у некој локалној казанцијској радионици, будући да су оне често израђивале поједине предмете намењене цркви, као и приватној побожности. Форма петохлебнице пратила је токове османске свакодневице и њених предмета. Друга посребрена петохлебница, израђена почетком XX века, пример је црквеног предмета насталог након индустријализације производње у епохи историзма. Декоративна и масивна, састоји се од три чаше, тацне и трокраког свећњака на тасу украшеном звездама. Дршка је у форми балустра који се издиже са тростепеног постоља.⁷¹ Оваквим типом предмета српске цркве су снабдеване из велетрговина попут оне Николе Ивковића из Новог Сада или Витомира Марковића и Павловића из Београда.⁷²

Стара црква поседује купељ за крштавање, израђену у казанцијској радионици Јеврема Поповића у Јагодини, приложену од стране јагодинског казанцијског и дугмецијског еснафа 28. марта 1864. године (слика 16).⁷³ Начињена од лима, изнутра калајисана а споља фарбана, широка звонаста посуда декорисана је са четири искуцана равнокрака крста и две масивне коване ручке, постављена је на двостепено постоље са урезаним цитираним приложничким натписом.⁷⁴ Стара црква чува металну агијазму, намењену малом освећењу воде, која је настала у некој од јагодинских радионица између два светска рата (слика 17). Агијазма у форми пехара била је обојена црвеном бојом. Широка посуда постављена је на цилиндрични носач усађен на округлу стопу са једним декоративним прстеном уз ивицу. На стопи је урезан натпис у два концентрична круга: „Јагодинском храму Св. Ар. Михајила прилаже А. Живковић свештеник за здравље своје деце 1933 год.“⁷⁵ Агијазме овог типа израђивале су занатлије попут казанција, лимара, калајџија и бакрача, слично и купељима намењеним за крштавање.⁷⁶ Црква је и приликом ранијих пописа поседовала бакарну купељ за крштавање.⁷⁷

70 Висине је 37,5 cm, пречник таса 25 cm, пречник стопе 15 cm.

71 Висине је 39 cm, пречник таса 26,5 cm, пречник стопе 16,5 cm.

72 У. Рајчевић, *О фирми Витомира Марковића и Ивана Павловића из Београда*, Саопштења XXIV, Београд 1992, 287-294.

73 Цветковић, „Стара црква“ у Јагодини, 100.

74 Висине је 57cm, пречника 51cm.

75 Висине је 28 cm, пречник посуде 23 cm, пречник стопе 20 cm.

76 В. Даутовић, *Ризница манастира Светог Прохора Пчињског*, у: Манастир Свети Прохор Пчињски, ур. Н. Макуљевић, Београд – Врање 2015, 528-529.

77 Ђокић, Думић, *Српска православна црква*, 144.

16. Купељ за крштење, прилог Старој цркви, јагодинског казанцијског и дугмецијског еснафа, 28. марта 1864.

17. Агијазма, приложена цркви од стране јагодинског свештеника А. Јовановића, 1933. године.

Храм поседује и један масивни месингани чирак, који такође може припадати његовој опреми из прве половине XIX века.⁷⁸ На купастом постољу, које почива на три лоптасте стопе, постављен је ливени балустер са тацном на врху и клином за свећу (слика 18).⁷⁹ Форма свећњака и место израде везани су за простор средње Европе. Овај вид свећњака намењених богослужењу био је важан део опреме црквеног ентеријера, у коме је дуго, поред оне симболичке и литургијске, имао и практичну функцију осветљавања простора.

18. Месингани чирак, друга половина XIX века.

⁷⁸ Ђокић, Думић, *Српска православна црква*, 144.

⁷⁹ Висине је 40cm, пречник стопе 13 cm.

Сумирајући изложена сазнања о материјалној прошлости Старе цркве Светог арханђела Михаила у Јагодини, кроз историјат њених богослужбених предмета, можемо уочити неколико значајних чињеница. Стара црква као владарска задужбина кнеза Милоша припада најстаријем слоју српске црквене визуелне културе у време након Другог устанка и освита државности, уједно и најслабије очуваном у погледу богослужбених предмета. О изгледу литургијског ритуала, као пре свега слици црквеног живота и верској стварности у то време, такође се мало зна. Пример Старе јагодинске цркве стога је веома значајан. Према описима, она је била снабдевена свим потребним богослужбеним предметима начињеним од сребра, које је извесно обезбедио њен ктитор. Делимично сачуван комплет за евхаристију из XVIII века редак је пример најбољег левантског златарства какво у устаничко време у Србији није постојало. Описани предмети, донешени из далека, од тренутка када су у литургијску употребу ушли постали су део стварности Јагодинаца, утичући на величајност и изглед црквених обреда готово два века. Инвентарима забележене текстилије, начињене од шарене османске свилене тканине – басме, временом ишчезле, одређивале су визуелне оквире и изглед литургијског ритуала, који је био усклађен пре свега са мерилима османске репрезентативности и исказивања раскоши, сходно културном моделу у коме су житељи Јагодине као балкански хришћани у то време живели. Две деценије након изградње, црква је располагала свим потребним утварима, имала исте типове богослужбених предмета начињених од различитих врста материјала, сходно прилици у којој се користе. Детаљи попут учешћа ђака, за које је црква поседовала стихаре, говоре о веома уређеном и развијеном литургијском животу, који је извесно у Јагодини утемељен заједно са црквом у контексту деосманизације и постепеног ослобађања од Турака. Потоњи живот Старе цркве, током друге половине XIX века и почетком наредног, био је обележен процесом сталног принављања, кроз даривање различитих предмета који сведоче о њеном култном значају, угледу и поштовању које је код Јагодинаца уживала. О томе говоре различити слојеви и преплитања вотивне ктиторије, истих предмета, попут изнова повезаног јеванђеља са посветом трговца Којадиновића писаном у сутон Другог светског рата. Постепена индустријализација, развој града и изградња нове цркве 1899. године утицали су сходно општим приликама и на типологију предмета који су се у развијеној српској црквеној организацији тога времена све више унификовали, попут петохлебнице и крстова из овог периода. Производи занатлија, као што су купељи и агијазме, посебан су аспект једнако важан за проучавање, јер осликавају улогу локалних мајстора и занатлија у креирању визуелне културе и производњи предмета сакралне намене. Ризница Старе цркве драгоцен је извор познавања различитих културних аспеката не само у смислу изгледа богослужења и црквене историје, већ и историјата Јагодине и њене визуелне културе уопште.

SUMMARY

Vuk Dautović MA, art historian – research assistant
Faculty of Philosophy, Belgrade

TREASURY OF THE OLD CHURCH OF ST ARCHANGEL MICHAEL IN JAGODINA

The treasury of the Old Jagodina church, royal endowment of Prince Miloš from 1818, was gradually formed throughout two centuries. The first complete inventories were made in 1836, offering an abundance of data. The temple possessed valuable silver objects, crosses and also a complete set of Eucharist utensils (a chalice, diskos, star-cover, spoon, spear and zeon) and a censer, with accompanying textiles intended for liturgy on the Great Feasts. Vessels made of pewter and tin were also listed, as well as less valuable textiles.

The abovementioned inventory list is important because it also offers information about the appearance of the church interior, such as the number of polyeleos chandeliers, the number and characteristics of vigil lamps, followed by different ecclesiastical mobiliary. Liturgical textiles were also listed, which used to be made of Ottoman fabrics, such as the silk Basma, during the first few decades of XIX century. The use of colourful oriental fabrics gave the liturgical ritual more of an Ottoman visual character formulated by the common cultural model shared by Christians from the Balkans with other peoples in the spacious Ottoman Empire.

Votive inscriptions on the subsequent objects attest to the practice of permanent votive giving as a reflection of the piety of believers and the cult importance of this church for Jagodina. Different liturgical objects, received from the second half of XIX century until WWII were preserved. A Gospel printed in the Kiev Pecherska Lavra in 1848 is kept in the church, and the silver fittings of this Gospel was manufactured in workshops of Eastern Thrace. Also important are the gold studded chalice, diskos and star-cover made of silver, which certainly arrived to Jagodina after the construction of the temple was finished, made during the last decades of XVIII century by Greek craftsmen for the Lavra of Saint Athanasius, as an exquisite example of the Levant goldsmith craft. During WWI, a valuable antimension was brought to Jagodina church from the Metropolitanate of Karlovac, manufactured for Patriarch Arsenije IV Jovanović Šakabenta, consecrated by Bishop Mojsej Putnik in 1779.

The diverse structure and origin of utensils from the Old church influenced the visual articulation of the liturgical ritual, at the same time being a testimony to its continuity in the Old Jagodina church throughout the previous two centuries.

Key words: Old church in Jagodina, treasury, religious objects, church art, 18-19th centuries

ПРОГРАМ

Недеља, 27. новембар 2016. године

Храм Светог Архангела Михаила (Стара црква), Јагодина

- 08.00 Литургија, Храм Светог Архангела Михаила, Јагодина
- 10.00 Обилазак комплекса Старе цркве у Јагодини
- 10.15 др Виолета Јовановић, декан Факултета педагошких наука:
Обилазак Ботаничке баште старе Учитељске школе и Факултета
Педагошких наука у Јагодини

Амфитеатар, Факултет педагошких наука, Јагодина

- 11.50 Уводна реч: старешина храма Александар Гајић, протојереј
- 11.55 Обраћање представника Града Јагодине
- 12.00 Отварање научног скупа: Његово Преосвештенство Епископ
шумадијски Г. Г. Јован

Прва седница

Председавајући:

Њ. П. Епископ шумадијски Г. Г. Јован и др Бранислав Цветковић

- 12.30 мр Дејан Танић (Историјски архив, Јагодина)
Стварање нововековне Србије (1815-1835)
- 12.50 др Предраг Пузовић (декан Богословског факултета, Београд)
Ктиторска делатност Кнеза Милоша
- 13.10 Љубодраг Поповић (Архив Србије, Београд)
Намесништво јагодинско у 19. веку (до 1850)
- 13.50 мр Небојша Ђокић (Београд)
Из прошлости цркве јагодинске Светог архангела Михаила
- 14.10 Светлана Мишковић (Историјски архив, Јагодина)
*Верска настава у основним школама у Јагодинском округу у првој
половини 19. века*

Понедељак, 28. новембар 2016. године

Амфитеатар, Факултет педагошких наука, Јагодина

Друга седница

Председавајући:

мр Дејан Танић и Јасмина Трајков

- 10.00 мр Добривоје Јовановић (Историјски архив, Јагодина)
Јагодински прота Јован Миловић, учесник Кочине крајине
- 10.20 Душко Грбовић (Завичајни музеј, Јагодина)
Грађа из Збирке архивалија Историјског одељења Завичајног музеја у Јагодини о Старој јагодинској цркви Светог архангела Михаила
- 10.40 Нинослав Станојловић (О.Ш. 17. октобар, Јагодина)
Свештеници цркве јагодинске Светог архангела Михаила (1818-1918)
- 11.00 Александар Миросављевић – Владимир Орбовић (Јагодина)
Свештенство Старе цркве између два рата

Трећа седница

Председавајући:

Нинослав Станојловић и Светлана Мишковић

- 12.00 др Бранислав Цветковић (Завичајни музеј, Јагодина
– Балканолошки институт САНУ, Београд)
О “античкој” сполији у храму Светог Арханђела Михаила у Јагодини
- 12.20 мр Ана Костић Ђекић (Филозофски факултет, Београд)
Стара црква Светог архангела Михаила у Јагодини: њена архитектура и место у владарској идеологији кнеза Милоша Обреновића
- 12.40 Јасмина Трајков (Завичајни музеј, Јагодина)
Иконостас цркве Светог архангела Михаила у Јагодини
- 13.00 Вук Даутовић (Филозофски факултет, Београд)
Богослужбени предмети из ризнице Старе јагодинске цркве
- 13.45 Завршна реч: протођакон Нинослав Дирак

Симпосион
Два века Старе цркве у Јагодини
27-28. новембар 2016. године
Зборник радова

С благословом
Епископа шумедијског
ЈОВАНА

Издавач
Црквена општина јагодинска при
храму Светих архангела Михаила и Гаврила

Рецензенти
др Марко Поповић
др Ненад Макуљевић
др Радомир Поповић
др Бојан Поповић
др Бранислав Цветковић

Лектура
др Милан Радловић
др Илијана Чугура
др Маја Димитријевић
др Бранко Илић
мср Нина Марковић
мср Марија Ђорђевић

Превод резимеа на енглески језик
др Вера Савић
мср Марија Ђорђевић

*Графички уредник
и дизајн корица*
Дејан Т. Милошевић – VAX STUDIO
фотографија на корици : Младен Алексић

Штампа
Штампарииа „ЗЛАТНА КЊИГА“ Јагодина

Тираж
300

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

271.222(497.11)-523.4(082)

726.54(497.11)(082)

СИМПОСИОН Два века Старе цркве у Јагодини (2016 ; Јагодина)
Зборник радова / Симпозион Два века Старе цркве у Јагодини, 27-28.
новембар 2016. године ; главни уредник Александар Гајић ; уредници
Бранислав Цветковић и Нинослав Станојловић. - Јагодина : Црквена општина
при храму Светих архангела Михаила и Гаврила, 2017 (Јагодина : Златна
књига). - 362 стр. : илустр. ; 27 cm

На спор. насл. стр.: Symposium Two Centuries of the Old Church in
Jagodina, November 27-28th, 2016. - Тираж 300. - Стр. 9-11: Два века Старе
јагодинске цркве - узор новим поколењима / епископ шумадијски Јован. -
Стр. 361-362: Реч на крају / Нинослав Дирак. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Summaries.

ISBN 978-86-900191-0-6

а) Јагодина - Црква Св. архангела Михаила - Зборници

COBISS.SR-ID 251601164